

Süsenler

Süsenlere ülkemizde cehennem zambağı, eşek lalesi, kurma, mezarlık zambağı, sevsen, sursal, suskal adları da verilir.

Baharın gelmesiyle birlikte bitkilerde hareketlilik başlar. Birçok bitki sadece bahar aylarında, özellikle Mayıs ayında, çiçeklenir (üreme etkinliğini gerçekleştirir). Ayrıca Mayıs ayı botanik biliminde vejetasyonun en yüksek olduğu devre olarak nitelenir. Bu devrede bitki tohumdan gelişir, büyür ve tekrar tohum verecek hale gelir. Bu nedenle bir bölgenin florası (bitki topluluğu) araştırılırken arazi çalışmalarının büyük bölümü Mayıs ayında yapılır.

Süsenler *Iridaceae* ailesinin üyesidir. Aileye adını veren İris cinsinin 250 kadar türü vardır. Süsenler çok yıllık otsu ve soğanlı bitkilerdir. Çiçekleri genellikle mor ve beyaz olur. Çiçeklerinin güzel görünüşü, hızlı büyümesi ve erken çiçeklenmesi gibi nedenlerle süs bitkisi olarak yaygın olarak kullanılır. Ayrıca üst solunum yolları hastalıklarını tedavi edici ilaçların yapısına da girdikleri için tıbbi önemleri vardır. İnsanlar süsenleri çok uzun yıllar önce keşfetmiş. Knossos'taki (Girit) Minos Sarayı'nın duvarında 4000 yıl önceden kalma İris figürleri vardır. İris Eski Yunan'da tanrıça İris'ti temsil ediyordu ve kadınların mezarına dikiliyordu. 16. yüzyılda Avrupa'da bahçelerde kullanılmaya başlanan süsenler Osmanlı İmparatorluğu zamanında İstanbul'da da bahçelerde süs bitkisi olarak kullanıldı. Günümüzde de yabancı türler, özellikle *Iris germanica* kültüre alınarak yaygın olarak bahçelerde süs bitkisi olarak kullanılıyor. Ayrıca idrar söktürücü, kusturucu, gaz söktürücü, kabızlık ve mide rahatsızlıklarında da geleneksel olarak kullanılıyor.

Fotoğraf: Doç. Dr. Kazım Çapacı

Kaynak
Dönmez, E. O., Pınar, M., *Türkiye'nin Yabancı Iris L. Türlerinin Polen Morfolojisi*, TÜBİTAK Proje no: TBAG-1555, 1999.

Böcekçil Fareler Sivri Fareler

Memeli hayvanlar omurgalılar içinde en gelişmiş gruptur. Sahip oldukları farklı özellikler sayesinde Dünya'nın hemen hemen her yerinde, çok çeşitli yaşam alanlarında yaşamaya uyum sağlamışlardır. Buzullar, çöller, ormanlar, sulak alanlar, dağlık bölgeler, mağaralar, toprakaltı bu yaşam alanlarına örnek verilebilir. En büyük memeli 33 metre uzunluğunda ve 120 ton ağırlığındaki mavi balina, en küçük memeli de 5-6 cm uzunluğunda ve 2 gram ağırlığındaki cüce farelerdir. Sivri fareler de bir küçük memeli hayvan grubudur. Bu fareler yaygın olarak bilinen ve otçul olan farelere çok benzerler, ancak böceklerle beslenmeleri aralarındaki en büyük farktır.

Böcekçiller takımı (Insectivora) kirpiller, köstebekler ve sivrifareler ailelerini kapsar. Sivrifareler böcekçiller takımının en küçük üyeleridir. Ülkemizde 10 kadar türü bulunan sivrifarelerin tüm dünyada 300 kadar türü vardır. Orman sivrifaresi, su sivrifaresi, bataklık sivrifaresi, Etrüsk sivrifaresi, bahçe sivrifaresi bunlardan bazılarıdır. Her ne kadar fare olarak adlandırılınsalar da diğer farelerden temel olarak çok farklıdır. Memeli hayvanlar içinde en küçük olanlar bu gruptur denebilir. Yalnızca görünüşleri fareye benzer. Boyları 3-10 cm (en fazla 18 cm) kadar olur. Sivrifarelerin ağız kısımları uzun, burun kısımları da sivridir. Gözleri çok küçüktür, görme yetileri zayıftır. Ama işitme ve koku alma duyuları çok gelişmiştir. Sivrifarele-

rin renkleri genelde kahverengi ve gri olur. Böcekler ve böcek larvalarıyla beslenirler. Bu nedenle tarım için hayli yararlı canlılardır. Metabolizmaları çok hızlıdır. Çok hareketli ve aktif hayvanlardır. Hem gece hem de gündüz hareketlidirler. Sivrifareler çok farklı özellikleri olan habitatlarda yaşar. Dağlar, ormanlar, bahçeler, tarlalar, sulak yerler, göl ve deniz kıyıları, çalılıklar, bataklıklar ve otluk alanlarda yaşarlar. Su sivrifaresi gibi türler suya girip yüzer ve dalabilirler. Bunlar böcek dışında salyangoz, balık, kurbağa vb. de yer. Günümüzde sivrifarelerin yaşamlarını tehdit eden çok sayıda etken var. Yaşam alanı kaybı, tarımda böcek zararlıları için kullanılan zehirler bunların başında geliyor.

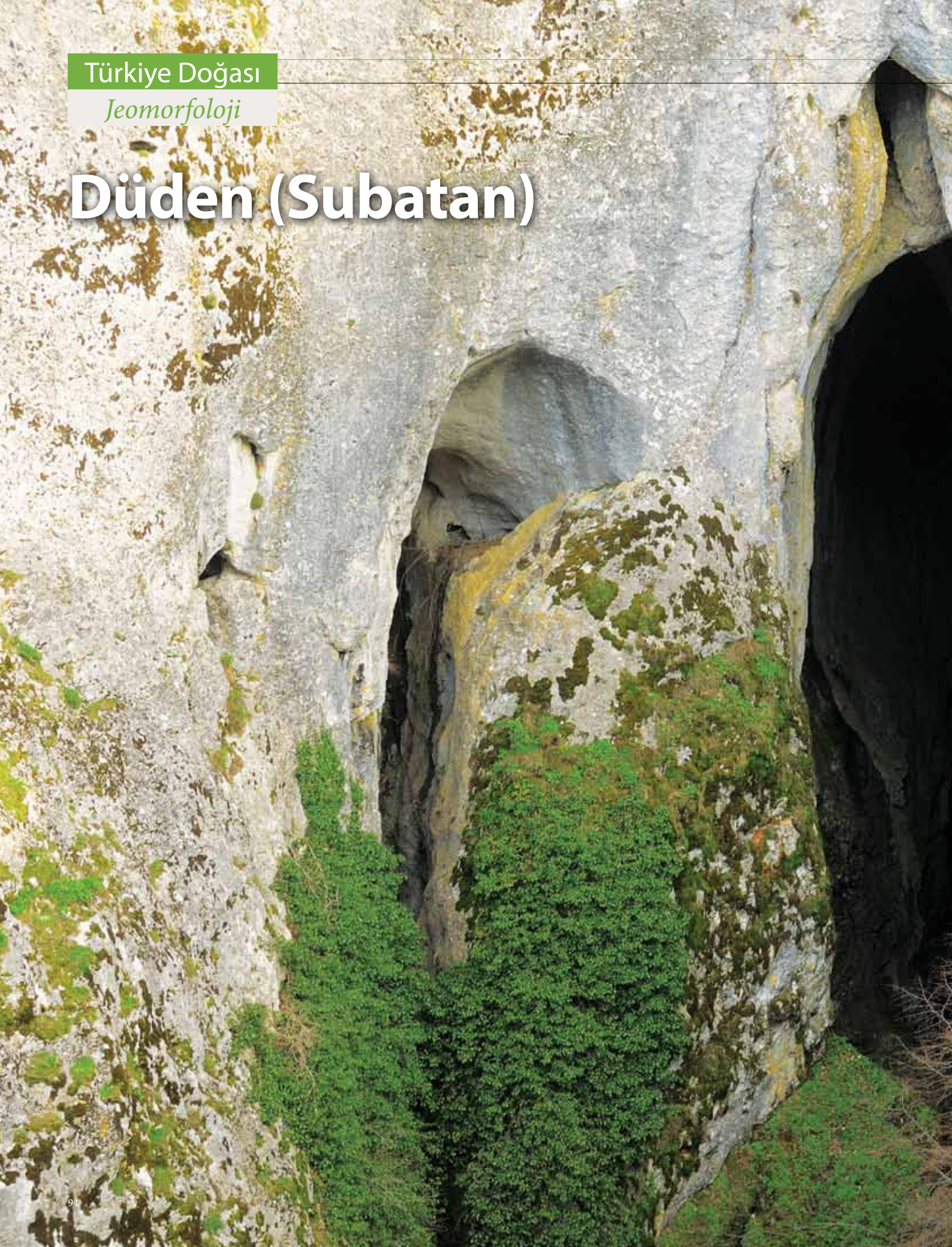
Fotoğraf: Prof. Dr. Ahmet Karataş

Kaynaklar

Harrison, D. L. ve Bates, P. J. J., *The Mammals of Arabia*. 2. Basım, Harrison Zoological Museum Yayınları, s. 205-207, 1991.
Demirsoy, A., *Türkiye Omurgalıları, Memeliler*, Çevre Bakanlığı, 1996.

Düden (Subatan)

Yeryüzünün şekillenmesi, yer kabuğunda milyonlarca yıl içinde gerçekleşen olaylar sonucu gerçekleşir. Şekillenme yalnızca karalarda değil, deniz ve okyanus tabanında da gerçekleşir. Yer kabuğunun şekillenmesinde iç (volkanizma, kırılma, kıvrılma) ve dış (akarsular, rüzgârlar, dalgalar) kuvvetler etkindir. Karst topoğrafyası iç ve dış etkenlerin yer kabuğunu nasıl şekillendirdiğinin en ilginç örneklerinden biridir. Bu topoğrafya genel olarak yağmurlu ve eriyen kar sularının etkisiyle eriyebilen kayalarda (kalker ya da alçıtaşı) farklı şekilde ve büyüklükte jeomorfomolojik yapıların oluşmasıyla gelişir. Bu oluşum sürecinde karstik kayalarda bazı kimyasal olaylar olur. Yağmur ve kar sularında asidik özelliği olan bir miktar CO₂ (karbondioksit) vardır. Bu sular kireçtaşını çözebilir. Genelde yapısında kalsiyum karbonat (CaCO₃) olan kayalarda gerçekleşen çözünme sonucu oluşan yapılar lapyta, düden (subatan), obruk, uvala, polye olarak adlandırılır. Karstik oluşumlar olarak da bilinen bu yapılardan lapyta, dolin, uvala ve polye daha önceki sayılarımızda anlatılmıştı. Bu sayımızda konu düdenler.

Düdenler genel olarak karstik kayaların erimesi ya da bir çukur tavanının çökmesiyle oluşan, çeşitli çap ve büyüklükte olabilen, çukur, kuyu gibi yapılardır. Karstik çatlakların genişlemesi ya da yeraltı mağaraların birleşmesiyle de oluşabilirler. Erime sonucu oluşan düdenler dar ve yılankadır, çökme sonucu oluşanlar daha çok silindirdir. Düdenler yapı olarak obruklara benzer. Ancak onlardan farklı olarak ağızları geniştir, derine doğru indikçe, bir huni gibi, çapları daralır. Obruklara silindirdir. Düdenler bazen havzalardaki suyu yeraltına boşaltan yapılar olarak da görev yapar. Bazı durumlarda düdenlerin giriş kısımları suların getirdiği maddelerle kapanabilir. Bu durumda sular yeraltına inemediği için geçici göller oluşabilir. Bu gibi göl oluşumları alüvyonla kaplı karstik alanların ortasında bulunan düdenlerde daha çok görülür. Ülkemizde düdenlere Akdeniz Bölgesi'nde yaygın olarak rastlanır.

Katkılarından dolayı Doç. Dr. Uğur Doğan'a (Ankara Üniversitesi) teşekkür ederiz.

Fotoğraf: Turgut Tarhan

Kaynaklar

Erinç, S., *Jeomorfoloji I.*, Der Yayınları, 284., İstanbul, 2002.
Güney, E., *Jeomorfoloji*, Tektaş EYLül Yayıncılık, Ankara, 2004.

Türkiye Doğası

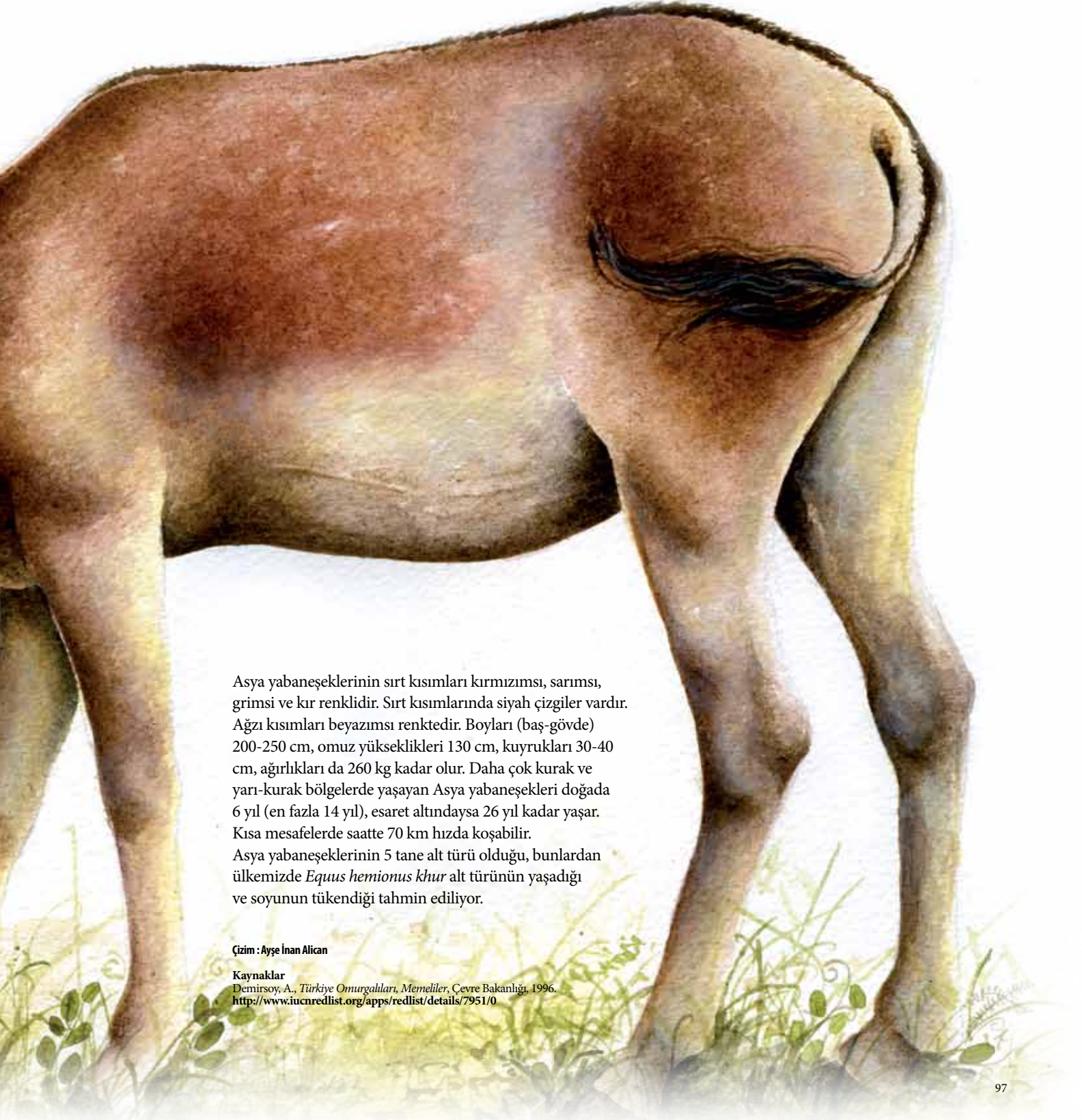
Doğa Tarihi

Bir Zamanlar Anadolu'da

Asya Yabaneşegi

Yaklaşık 70 milyon yıldan bu yana yeryüzünde yaşayan memeli hayvanların kaderi, insanoğlunun alet kullanmayı geliştirmesi, tarım ve avcılıkta ilerlemesi, medeniyetler kurmasıyla birlikte değişmeye başladı. Önceleri yalnızca doğal olaylarla mücadele eden ve genelde bu mücadeleden kazançlı çıkan yaban türleri, insan ve insan kaynaklı etkenlere (avcılık, yaşam alanı işgali vb) karşı çaresiz kalmış görünüyor. Özellikle son 300 yıldaki gelişmeler memeli türlerinin, özellikle de büyük memeli türlerin yaşamlarını ciddi biçimde tehdit ediyor. Büyük memeli türleri artık yalnızca doğal koruma alanlarında yaşamlarını devam ettirebilecek gibi. Asya yabaneşekleri de bu türlerden biri.

Asya yabaneşekleri, soylarının Anadolu'da tükenmesine karşın Moğolistan, Çin, Hindistan, Rusya ve İran'da yaşamlarını devam ettirmeye çalışıyor. Bunun yanı sıra Özbekistan, Kazakistan, Suudi Arabistan, İsrail ve Ukrayna'da yeniden yerleştirilen popülasyonlar var.

Asya yabaneşeklerinin sırt kısımları kırmızımsı, sarımsı, grimsi ve kırmızıdır. Sırt kısımlarında siyah çizgiler vardır. Ağzı kısımları beyazımsı renktedir. Boyları (baş-gövde) 200-250 cm, omuz yükseklikleri 130 cm, kuyrukları 30-40 cm, ağırlıkları da 260 kg kadar olur. Daha çok kurak ve yarı-kurak bölgelerde yaşayan Asya yabaneşekleri doğada 6 yıl (en fazla 14 yıl), esaret altındaysa 26 yıl kadar yaşar. Kısa mesafelerde saatte 70 km hızda koşabilir. Asya yabaneşeklerinin 5 tane alt türü olduğu, bunlardan ülkemizde *Equus hemionus khur* alt türünün yaşadığı ve soyunun tükendiği tahmin ediliyor.

Çizim : Ayşe İnan Alican

Kaynaklar

Demirsoy, A., *Türkiye Omurgalıları, Memeliler*, Çevre Bakanlığı, 1996.
<http://www.iucnredlist.org/apps/redlist/details/7951/0>